

ARAB YOZUVI VA O'ZBEK YOZUVI: TARIXIY BOSQICHLAR VA YOZUV TIZIMI TAHLILI

Nuriddinova Chexroza Shuxrat qizi,

Alfraganus universiteti, filologiya fakulteti 2-kurs talabasi,

Ilmiy rahbar: Baxtiyarova Fotimaxon Sodiqovna,

Alfraganus universiteti, f.f.n. (PhD).

Annotatsiya

Ushbu maqolada arab yozuvi va o'zbek yozuvi tarixiy rivojlanish bosqichlari va ularning yozuv tizimlari tahlil qilinadi. Arab yozuvi o'zining qadimiy tarixi va murakkab grafik tizimi bilan ajralib turadi, o'zbek yozuvi esa tarix davomida turli yozuv tizimlarini (arab, lotin, kirill) boshdan kechirgan. Maqola ikki yozuv tizimining fonetik, grafik va funksional jihatlari taqqoslanib, ularning til madaniyati va yozma an'analariga ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: arab yozuvi, o'zbek yozuvi, tarixiy rivojlanish, yozuv tizimi, grafik tahlil

Kirish

Grafik tizim Arab yozuvi ligaturalar, harflarning so'zdagi o'rniga qarab shakllarining o'zgarishi bilan murakkab grafik tizimga ega. Uning chizmalari estetik jihatdan o'ziga xos bo'lib, ko'plab yozuv uslublari (nasx, kufi va boshqalar) rivojlangan. O'zbek yozuvi esa tarix davomida arab yozuvi, keyinchalik esa kirill va lotin yozuvlarini qabul qilgan. Kirill va lotin yozuvlari alifbo tizimiga asoslangan bo'lib, har bir harf alohida tovushni ifodalaydi. Fonetik asos: Arab yozuvi asosiy konsonantlarga tayanadi, unli tovushlar diakritik belgilar yordamida ifodalanadi, bu

esa yozuvni o'qishni murakkablashtiradi. O'zbek yozuvida esa harflar aniq fonemlarni ifodalaydi, bu esa o'qish va yozishni osonlashtiradi.

Yozuvdagi o'ziga xosliklar: Arab yozuvida yozuv chapdan o'ngga emas, balki o'ngdan chapga amalga oshiriladi, o'zbek yozuvi esa chapdan o'ngga yoziladi. Bu yozuvning strukturasi va o'qish usuliga ta'sir qiladi.

Madaniy va tilshunoslik ahamiyati: Arab yozuvi o'zbek tiliga diniy, ilmiy va madaniy meros sifatida katta ta'sir ko'rsatgan. Ko'plab diniy matnlar arab yozuvida saqlangan. O'zbek yozuvidagi yozuv tizimlari o'z navbatida tilning rivojlanishiga, ta'lim tizimining shakllanishiga, hamda xalqaro hamkorlikka imkon yaratadi. Arab yozuvining o'ziga xosligi va o'zbek tilidagi yozuv tizimlarining tarixiy bosqichlari tilshunoslar uchun katta qiziqish uyg'otadi va yozma til madaniyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Yozuv insoniyat madaniyatining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, har bir xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Arab yozuvi qadimiy semit yozuvlaridan kelib chiqqan bo'lib, musulmon xalqlari orasida keng tarqalgan va o'zining murakkab grafik tizimi bilan ajralib turadi. O'zbek yozuvi esa tarix davomida ko'plab o'zgarishlarga duch kelgan, arab yozuvidan boshlab, sovet davrida kirill yozuviga va mustaqillikdan so'ng esa lotin yozuviga o'tish jarayonlarini boshdan kechirgan. Ushbu maqolada arab yozuvi va o'zbek yozuvining tarixiy bosqichlari hamda yozuv tizimlarining strukturaviy xususiyatlari o'rganilib, ularning madaniy va tilshunoslik ahamiyati tahlil qilinadi.

Metodologiya

Tadqiqotda tarixiy manbalar, lingvistik tahlil va grafik tizimlarni solishtirish metodlari qo'llanildi. Tarixiy materiallar asosida arab va o'zbek yozuvining Arab yozuvi tarixiy bosqichlari. Arab yozuvi o'zining kelib chiqishini qadimgi semit yozuvlaridan oladi. Tarixiy manbalarga ko'ra, arab yozuvi miloddan avvalgi II—I asrlarda shakllana boshlagan va dastlab faqat konsonant harflardan iborat bo'lgan (abjad tizimi). Arab yozuvi asosiy rivojlanishini Islom dini tarqalishi bilan bog'lash

mumkin. Qur'on matnini yozishda arab yozuvi keng qo'llanilib, uning tarixi va yozish madaniyati mustahkamlandi. Arab yozuvi dastlab oddiy, to'g'ri chiziqlar va nuqtalardan tashkil topgan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan uning grafik shakllari yanada murakkablashib, yozuvning estetik qirralari rivojlandi. Arab yozuvi alifbosida 28 ta harf mavjud bo'lib, harflarning so'zdagi joylashuviga qarab (boshlanish, o'rta, oxirgi va alohida) shakllari o'zgaradi. Arab yozuvining asosiy xususiyati shundaki, u asosan konsonantlar tizimiga asoslangan va unli tovushlar diakritik belgilar (harakatlar) orqali ko'rsatiladi. Bu esa arab tilining talaffuzini aniqroq ifodalashga xizmat qiladi.

O'zbek yozuvi tarixiy bosqichlari

O'zbek yozuvi tarixan uch asosiy bosqichdan o'tgan:

1. Arab yozuvi davri (XI asrdan boshlab)

O'zbek tilida yozma an'analar asosan arab yozuvi asosida shakllangan. Ushbu davrda diniy, ilmiy va badiiy asarlar arab yozuvida yozilgan. Arab yozuvi o'zbek tilining fonetik xususiyatlariga to'liq mos kelmasligi sababli, ba'zi tovushlarni ifodalashda qiyinchiliklar yuzaga kelgan.

2. Kirill yozuvi davri (1928–1993)

Sovet davrida o'zbek tilida kirill yozuvi joriy qilindi. Bu yozuv tizimi lotin alifbosiga o'xshash bo'lib, fonetik jihatdan o'zbek tiliga moslashtirilgan. Kirill yozuvi davrida ko'plab ilmiy, badiiy va rasmiy hujjatlar yaratilgan.

3. Lotin yozuvi davri (1993 yildan hozirgi kungacha)

Mustaqillikdan keyin o'zbek yozuvi lotin alifbosiga asoslanib qayta tashkil etildi. Lotin yozuvi o'zbek tilining fonetik tizimini yaxshiroq ifodalaydi va xalqaro standartlarga mos keladi.

rivojlanish bosqichlari aniqlanib, ularning fonetik va grafik xususiyatlari deskriptiv va qiyosiy usullar orqali tahlil qilindi. Shuningdek, yozuvlarning til

madaniyatidagi oʻrni va oʻzaro taʼsiri etimologik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan koʻrib chiqildi.

Muhokama va natija

Tahlillar shuni koʻrsatdiki, arab yozuvi oʻzining konsonant asosida qurilgan grafik tizimi bilan boshqa yozuv tizimlaridan ajralib turadi. Uning harflari soʻzdagi oʻrniga qarab shaklini oʻzgartiradi va harf-boshqaruvchi tizim (diakritik belgilar) orqali unli tovushlar ifodalanadi. Oʻzbek yozuvi esa tarixan arab yozuviga asoslangan davrlaridan soʻng, kirill va lotin yozuvlarini qabul qilgan. Har bir yozuv tizimi oʻzining afzalliklari va kamchiliklariga ega boʻlib, yozuv madaniyatining shakllanishida turli bosqichlarda muhim rol oʻynagan. Arab yozuvi oʻzbek yozuvi tarixida diniy va madaniy meros sifatida chuqur taʼsir koʻrsatgan boʻlsa, lotin yozuvining joriy qilinishi esa tilni dunyo miqyosida yanada integratsiyalashuvi va texnologik rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Xulosa

Arab yozuvi va oʻzbek yozuvi oʻrtasidagi tarixiy va tizimiy tafovutlar ularning til va madaniyat rivojlanishidagi oʻrni va ahamiyatini koʻrsatadi. Arab yozuvi murakkab grafik tizimga ega boʻlsa-da, u oʻzbek yozuvi tarixida muhim madaniy meros sifatida saqlanib qolgan. Oʻzbek yozuvining turli bosqichlarda qabul qilgan yozuv tizimlari tilning rivojlanishi, oʻqish va yozish samaradorligiga taʼsir koʻrsatgan. Kelajakda yozuv tizimlari tarixiy asosda chuqur oʻrganilib, ularning taʼlim va madaniyat sohasidagi roli yanada oshirilishi muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, A. (2016). *Oʻzbek yozuvi tarixi*. Toshkent: Fan.
2. Hasanov, S. (2019). *Arab yozuvi va uning grafik tizimi*. Samarqand: Universitet nashriyoti.

3. Rashid, M. (2018). *Yozuv tizimlarining rivojlanishi va til madaniyati*. Toshkent: Akademnashr.
4. Al-Jabri, N. (2017). *The Arabic Script: History and Structure*. Cairo: Dar Al-Hadith.
5. Tashkent Linguistic Journal. (2021). *Special Issue on Writing Systems in Central Asia*. Vol. 14, Issue 2.
6. Sobirov, D. (2020). *Lotin va kirill yozuvlari o'zbek tilida*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi.